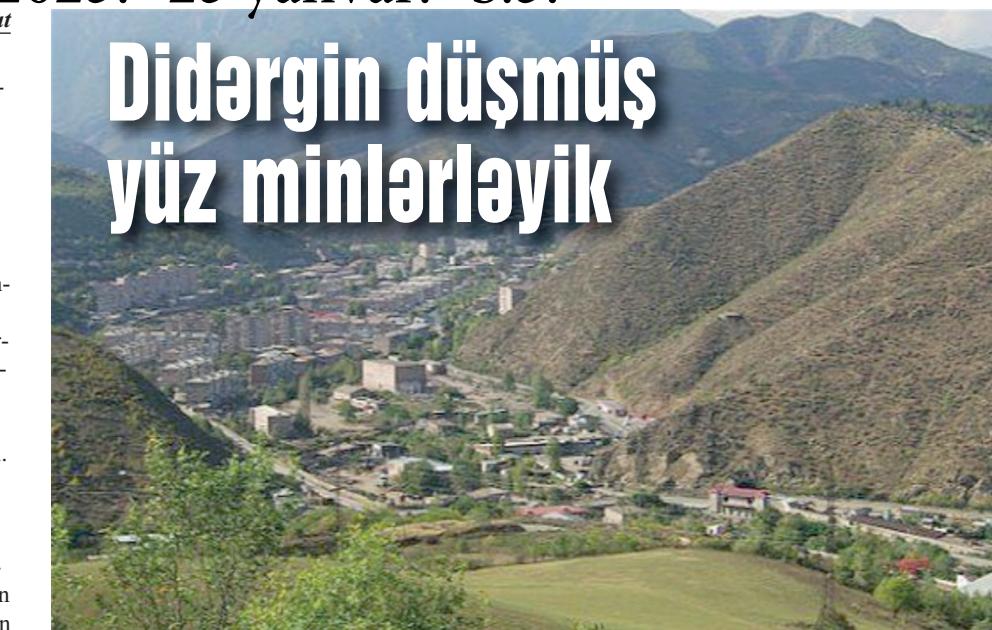

Azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsinin miqyasına və icra üsullarına görə ən dəhşətli mərhələsi 1988-1991-ci illərə təsadüf edir. 1988-ci ilin bu gündündə, yanvar ayının 25-də ermənilərin azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinə basqınları nəticəsində Ermənistana SSR-in Qafan və Meğri rayonlarından ilk azərbaycanlı qəçqinlar yük vaqonları ilə Azərbaycana gəliblər. Öz doğma yurdlarından didərgin düşən azərbaycanlılar Abşeron rayonunda yerləşdirililərlər.

Qeyd edilən tarixi dövr ərzində reallaşırılan deportasiya digərlərindən fərqlənirdi. Çünkü 1948-1953-cü illərdəki deportasiyadan fərqli olaraq 1988-1991-ci illərdə azərbaycanlıların deportasiyası Ermənistana inzibati və hüquq-mühafizə orqanlarının bilavasitə iştirakı ilə həyata keçirildi. Qəçqinlərin əsas hissəsini dədə-babadan qalan əkin-biçin yerlərini tərk edən kəndlilər təşkil edirdi. Onların yalnız az bir hissəsi kiçik sənaye şəhərlərinin sakinləri idilər.

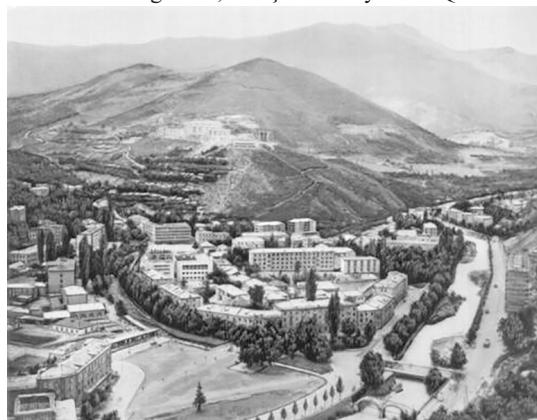
Deportasiyanın başladığı ilk dövrlərdən Ermənistana müxtəlif rayonlarından olan azərbaycanlılar dəfələrlə bu barədə aidiyəti orqanlara, yüksək rütbeli şəxslərə müräciət ünvanlaşalar da, heç bir müsbət nəticə əldə edə bilmirlər. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 2 dekabr 1988-ci il tarixinə olan məlumatına əsasən, Ermənistandan olan qəçqinların sayı artıq 78 min nəfərdən çox idi. 1989-cu ildə SSRİ əhalisinin ümumittifaq siyahıya alınması üzrə məlumatlara əsasən, Ermənistana SSR-də hələ də 84 860 nəfər azərbaycanlı yaşayırı - onlar Ermənistana SSR-ini 1990-ci ildə tərk etmişdilər.

Mərkəzi Qafan şəhəri olan Qafan rayonu Zəngəzurda azərbaycanlıların tarixən ən geniş məskunlaşdırılmış rayon sayılır. Qafan rayonu Zəngəzurun cənub hissəsində yerləşən, sildirrim qayalar, sərt uçurumlar, sıx meşələr, keçilməz çilpaq dağlar, bir-birini kə-

Tarix unutmur...

sib keçən dərin dərələr diyarıdır. Qafanın təkrarsız təbiəti və bitki örtüyü çox qədimlərdən səyyah və tedqiqtçilərin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Hələ XIV əsrde tanınmış İran alimi və salnaməci Fəzlullah Rəşidəddin özünün "Ahsar və əhə" ("Təsir və dirçəlis") əsərində yazırı: "Ərgüvan bəzək ağacıdır, Naxçıvan vilayətinin Qafan

dağlarında və İsfahanda çoxdur". "Zoğal ağaçının gavalı ağacına bənzərdir; Naxçıvan vilayətinə aid olan Qafanda, Gəncənin və Gürcüstanın bəzi vilayətlərində bitir". Bu yazıda iki fikir diqqəti cəlb edir. Burada Qafanın orta əsr təbiətinə dair dəyərlər informasiya verilir və Qafanın Naxçıvan vilayətinə aid olması faktı göstərilir. Zəngəzurdakı ən uca dağ zirvəsi olan Qapıcıq (3.904 m)da Qafan rayonunun ərazisindədir.

Rayon ərazisinin 25%-dən çoxunu dağ aşırımları və qayalıqlar təşkil edir. Qafan rayonu dağ-mədən rayonu kimi iki yüz əlli il bundan önce məşhur olub. Qaçaran (əvvəllər Gecəlan) mis-molibden, Qafan (əvvəllər Qatar) mis və Gümüş (polimetal) mədən yataqları, sist, bazalt layları ehtiyatı orta əsrlərdən məlum idi. Ancaq bu yataqların əsaslı işlənməsinə XVIII əsrin ikinci yarısında fransızlar tərəfindən başlanılmışdır. Onlar bölgədə ilk müasir misəritmə zavodunu Qafanda tikmişlər. Bütün Zəngəzur ərazisi kimi, Qafan rayonu da aktiv seysmik zonaya daxildir. 1931 və 1968-ci illərdəki zəlzələlər səbəbindən rayonda xeyli dağıntılar baş-

vermişdir. Qafan sözünün etimologiyasına nəzər saldıqda bir sıra maraqlı məlumatlar ortaya çıxmış olur. Belə ki, Azərbaycanda Qaf dağının olması və bu dağın içərisində odlu Simurq quşunun yaşaması haqqında əfsanə və əsərlər vardır. Qafqazın adının da elə buradan götürüldüyü güman edilir. Qafan sözü də "Qafin yerləşdiyi ərazi" anlamını verir. Qafan rayonu ərazisində Qaf dağı əslində hündürlüyü 3904 m olan Qapıcıq dağıdır.

Qafan rayonu ərazisində saxlanılan qədim oğuz qəbirstanlıqları, kitabələr, qəbir daşları uzaq keçmişizdən - VII-X yüzilliklərdən xəbər verir. Təkcə Qafan rayonunda qeydə alınmış 200-dən artıq kənd, oba, çay, göl, dağ, qala və bir sıra digər coğrafi adlar türkdilli toponimlərdir.

Qafan rayonuna dəmiryolu, avtomobil və təyyarə ilə gediş-geliş mümkündür. Qəribi Azərbaycanın tarixi hadisələrlə zəngin

Əvəzi oianı çox aqşun

olan bu bölgəsi mövcud mənbələrdə siyasi baxışlardan, şovinist münasibətlərdən irəli gələrək müxtəlif cür işıqlandırılmışdır. Əgər Zəngəzur mahalının müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı dövlətlərin (Alban, Atabəylər, Qaraqoyunlu, Azərbaycan, İran, Ərəb xilafəti, Rusiya, Ermənistana və s.) tərkibində olmasını nəzərə alsaq, Qafanla bağlı söylənən fikirlərin ziddiyyətli görünməsi təəccüb doğurmalıdır.

P.S. Yazida Vilayət Əliyevin "ZƏNGƏZURDA QALAN İZİMİZ" kitabında faktlardan istifadə olunub.